

374. Պսն առաջին անգամ գրուած կը տեսնենք ԺԲ դարուն. բայց անշուշտ շատ աւելի Տին եւ այս մասնիկը քան այն դարը, վասն զի խոսք մը, բառ մը կամ դարձուածք մը գրողին գրչին տակ անցնելէ առաջ երկար ժամանակ կը ծեծուի Ժողովրդին բերնին մէջ:

375. Անժխտելի կերպով կարելի է պնդել թէ այդ է— մասնիկը ձեւացած է անցնելով ձայնական փոփոխութիւններէ՝ նախկին է— անձեւէն. է—, է—, է—, է—, է— (Տես գործիս Բ Մ—ին մէջ —) երկարաբառը եւ — ձայնաւորը):

3. Ստորադասական:

376. Բարբառիս մէջ Ստորադասականը Սահմանականէն, ուստի եւ երկրայականէն կը զանազանէ ձև՝ յետագաս մասնիկով. օր. է—իս ձև, արեւմտ ձև, ան, զորս կարելի է թարգմանել, եթէ խմբմ, թէ որ տեսնելի, առնելու որ ըլլամ, եւն:

377. Այս եղանակիս թէ՛ ներկան եւ թէ՛ անկատարը կը խնդրէին Սահմանականի ժամանակներուն նման, միայն փոխանակ ձևի ձև՝ կ'առնուէն եւ սկզբնական է՝ երբեք չեն առնուր՝ նոյն իսկ եթէ ձայնաւորով ալ սկսին:

378. Սոյն ձև՝ մասնիկս ալ միշին դարերու ձև կամ ձայն շարժականէն առաջ եկած է անտարբերոյ: Չայնական օրինաց Տամմատ ձայնէն եղած է նի (որ գեւ. շատ մը գաւառաբարբառներու մէջ գործածական է) եւ ասկէ՝ ըստ բարբառիս ձայնագիտութեան՝ (տես եւ ձայնաւորը Գործիս Բ. Մ—ին մէջ) վերածուած է ձև՝ ձեւին, ճիշդ ինչպէս որ — լ վերջաւորող բայերու Սահմ. ներկ. եզ. 3. գէմքի նախկին —էն եղած է — նոյն այս բարբառիս մէջ:

4. Ըղծական:

379. Ըղծական եղանակը որ բարբառիս մէջ շատ գործածական է, գործողութեան մէջ փափաք մը կը դնէ:

380. Եղանակս սահմանականէն, երկրայականէն եւ ստորադասականէն կը զանազանուի նախագաս լուր բառով եւ ուրիշ ոչ ինչ, այսինքն յետագաս ո՛ր եւ է նշան կամ մասնիկ չ'ընդունիր: Այսպիսով բային ըղծական—հրամայական իմաստ մը կու տայ. օր. ինչ է—իս, ինչ —տէն, ինչ —տէն եւն:

5. Ապառնի:

381. Բարբառիս մէջ ապառնին կը կազմուի լուրի լուրի բառով կամ լուր մասնիկով որ լուրի—

ին կրճատեալն է: Այս երկու մասնիկներն կ'աւելցուին սահմանական ներկային եւ անկատարին վրայ եւ երկու տեսակ ապառնիներն կը յօրինին:

382. Սակայն այդ լուրի եւ լուր հետեւեալ կերպերով կը գործածուին

1. Լուրի կրնայ նախագաս կամ յետագաս ըլլալ բային եւ միւսակ գործածուիլ. օր. լուրի է—մ կամ է—մ լուրի:

2. Լուրի կրնայ գործածուիլ լուրի հետ միասին, որն իրմէ նախագաս կամ յետագաս կրնայ ըլլալ. օր. լուրի գամ լուր, կամ լուր գամ լուրի:

3. Լուր կրնայ առանձին գործածուիլ յետագաս կամ նախագաս. օր. է—մ լուր կամ է—մ է—մ:

4. Լուր կրնայ կրկնուիլ, այսինքն միաժամանակ յետագաս եւ նախագաս ըլլալ օր. լուր գամ լուր:

5. Նախագաս լուր կրնայ կրճատուիլ ձայնաւորով սկող բայերու առաջ եւ գործածուիլ թէ՛ եւ թէ՛ լուրի յետագասներուն հետ. օր. Լուր եթամ լուր կամ Լուր լուրի:

383. Հետեւեալ ցանկով պարզ կը տեսնուի լուրի եւ լուր գործածութիւնը:

Լուրի — Եր. պիտի խմբմ, պիտի կարգայի:

— լուրի: Եր. խմբմ պիտի, կարգայի պիտի:

լուրի — լուր: Եր. պիտի խմբմ տի, պիտի կարգայի տի:

լուր — Եր. տի խմբմ, տի կարգայի:

— լուր: Եր. խմբմ տի, կարգայի տի:

լուր — լուր: Եր. տի խմբմ տի, տի կարգայի տի:

լուր — լուրի: Եր. տի խմբմ պիտի, տի կարգայի պիտի:

լուր — լուր: Եր. տի/թամ տի, տի/տեի տի

լուր — լուրի: Եր. տի/թամ պիտի, տի/տեի պիտի:

(Հարգանքներ)

ՄԱՐԿԱՆ Ս. ԴԱՆԻԵԼԻԿ

ԸՆԴԴԻՍԱԽՈՍՈՒԹԻՒՆ

ՄԻ ԴԱՐՆԵՆ ԳՈՐԿ Գ. Կ. ԲԱՐԲԱՐԱՆԻ ԺԱՆՈՐԴ

Երբ մարդ երկար ժամանակ իւր «իմաստութեան» երազով օրօրուած, յառնարծ խոշոր գոտի կը հանդիպի եւ՝ իւր քաղցր ցնորքից

Հիստորիական¹ իւր մոլորութիւնը կը տեսնէ, նորան ճիւղում է միայն լուռութեամբ օգտուել զէպքից եւ իւր սխալները ուղղել. սակայն շատերի մէջ մեծամտութիւնն այն աստիճան արդէն արմատացած է, որ նորա, փոխանակ այս խելջր եւ պատուաւոր ճանապարհէն ընտրելու, ձգնում են իրանց մոլորութիւնները անաղնիւ գէնքով պաշտպանելու: Այս ակտը մանաւանդ տարածւած է գիտական սակարկողում, մեզանում եւս ծնելով մի շարք այլանդակ երեւոյթներ եւ... բազմաթիւ տհաս «մանաբէտեր»:

Պ. Բասմաջեան, չեքտուելով այն գասից, որ նա ստացաւ «Հանդիսի» 9. համարում, յուսահատ ջանքեր է անում իւր տգիտութեան խաւարի միջից դուրս գալու: Արդարացընելու համար «վարկագործի» անունն, որ նա իրաւամբ վատապակ է մեր առաջնուոր թերթերից, պարտն էր զանայ ծածկել իւր մտաւոր եւ բարոյական անանկութիւնն ընտիր հայհոյանաց հեղեղափոխով. սակայն այս պատիւը նորան կը թողնենք, քանի որ իւր մարգարիտներով նա իւր ճակատն է զարգարել, թիժ թէ ժողովրդական առածը կ'ըսէ. «գետին ընկածին չեն հարածէ».² այլ միանգամ եւս նորա տգեղ մեկութիւնը ցոյց տալու ձանձրոյթը վրաներս կ'առնենք:

Պ. Բասմաջեան մանաւանդ վշտացած է, որ իրան պէս հռչակաւոր մշակին ազգը դեռ չէ ձանձրել եւ գնահատել. «երեք տարի շարունակ «Բանասէր» կատարեց այն գործը... ինչ որ «Հանդէսը», չէրցաւ անել» (!): չտեսնած հանձն... այս հիւսնդութեամբ վարակած պարոնը առանց ամաչելու կը լեցնէ «Բանասէրի» էջերը եւ թղթականքով իւր փայլուն անձին ջատագովութեամբ. ինքնաբնագատութեան աղնիւ միջոց... սակայն, չշատանալով սորանով եւս, նա գրողը գիւմուշներ է արած ինձ, իւր անունն ջանալ գերմանիայում անմահացնելու:

Անելով «միսմոտ» իրբեւ աղանի, բարեւսիրտ պարոնը ինձ է պարգեւել իւր գիտութեան գանձարանի մի մասը. իմ «Իրանի հերոսներն» էլ եւ այլն և է գրել (!). անկասկած մեզանում լոյս տեսնող քրտնաջան ուսումնասիրութիւնները բոլորն էլ նախ և՛որ ձառնար գրչի տակից են հոգի եւ շունչ առնում: Արժանաւոր նախարարութեան գիտն էլ նորան է. այս երազից պարոնին՝ շնորհակալութեամբ... Հիստորիկներն էլ եւ նորա խորագրի վար-

մունքը մերկացնելու համար յառաջ կը բերեմ այն յարգելի ուսուցչապետաց վկայութիւնն, որոնց բարեկամութիւնն մի քանի տարի է կը վայելեմ. պրոֆ. Delitzsch եւ Winckler, իմանալով բանի էությունը, խնդրած են ինձ յայտնել, որ «Ապահանեաց, խոխոտունեաց, Վարձաւունեաց եւ այլ մեր նախարարութեանց, որպէս եւ մի քանի հայաշխարհագրական անւանց վերայ եւ նոցա ուշագրութիւնն դարձած եմ դեռ 1900 թ., համեմատելով նոցա ասորական եւ ուրարտեան նշանագրերում հանդէս եկող համահնչուն անւանց հետ»:³ Պ. Գր. Մեսսերշմիդտ բարեհաճել է յանուն ճշմարտութեան հետեւեալ գրաւոր վկայութիւնն տալ, որ առաջ եմ բերում հայերէն թարգմանութեամբ. «Պ. Գր. խալիթեանց ինձ, իբրեւ Առաջնուոր Ասիոյ ընկերութեան քարտուղար 1902 թ. Մարտ ամսի միջին թւերում յայտնելով, որ նա «հայ նախարարութեանց ծագման մասին, գաստիոսութիւն է կարգադրու, այս գէպքում ինձ հաղորդեց, որ նա — ռալ վերջուորութիւնն կրող նախարարութեանց անունները նախահայկական քնակիչներից կը սերէ: Որչափ դեռ յիշել կարող եմ, նա աւել միևնույն ժամանակ այլ անւանց հետ եւս Արժուրի, Ապահանեաց եւ այլն անունները: Գր. Մեսսերշմիդտ, քարտուղար Առաջնուոր Ասիոյ ընկերութեան. Բերլին»:

Այսչափ ես բաւական կը համարեմ:

Իւր հերքումներում պ. Բասմաջեան մի քանի կէտերի մասին (ի՞նչ եւս մոլորութիւն համարելով) միանգամայն լուծ է. օրին. ուրարտեան — ինչեւ եւ մեր — եւս մասնիկների ազգակցութեան (?), ի՛նչ ազգի (?) անւան եւ այլն վերաբերմամբ. միւս նկատողութիւններն զուրկ են օրեւէ արժանաւորութիւնից. թէ ի՛նչ (թնիկ) բառը իրանեան չէ (որ միայն մի անգամ կը յիշի Վեդայում եւ Աւեստայում⁴), ինչդրեա նկատմամբ համակարծիք են ոչ միայն սեմազէտներ, այլ եւ այնպիսի յայտնի հնդկ-իրանագէտներ, ինչպէս Geldner, Andreas եւ այլք:⁵ — Ուրարտեան ու ձայնաւորի արտասանութեան մասին կարծիքները միանգամայն տարբեր են. կարող էր օ, hu եւս v (երկու ձայնաւորների մէջ) հնչել: Բասմաջեանին

¹ Բնագիրը գտնուում է «Հանդիսի» խմբագրատնում:

² Յեն Հիւրմանի չեքտականութիւնը:

³ Յեն եւս H. Winckler: Kritische Schriften, B. II,

S. 57.

⁴ Զարմանալի չէ, որ պ. Բասմաջեան ջատագովել է «Մշակի» 151րդ համարում իմ գէմ լոյս տեսած աղանդի թղթապատիւնը:

“մանագրտութիւնը, ի միմիմարութիւն կը ձնայ իրան համար:

Եբրայէնէն եւ Սահարանէ համեմատութիւններս, որոնց դէմ պ. Բասմաջեան ոչ մի աղաքայք բերած չէ, բացի իւր հաճոյքից, անխախտ կը պահպանեն իրանց զօրութիւնը:

Ինչպէս եւ Ռուսիայէ շատ հեռու են միմեանցից, մինչդեռ Ռուսիայէն ձեւը (համար. Ruša) կը յիշէ դեռ Ագաթանգեղոս¹: Պարսիկն յայտնի չէ, կ'երեւի որ Մուշի եւ Մասունի մէջ մինչեւ այժմ “Ռշտունիք” անունն կը կրէ մի հայախոս քուրդ ցեղ. թող թէ ժողովրդական “վաշիկ” անունն ղանայ վիայէտում դեռ կ'ապրի:

Բայց դա միակ սխալը չէ և. Բասմաջեանի “Հայ նահարարութեանց ցանկում” որ նա վստահութիւն ունի, գգուշութեան սահմանը անցած, գրեթէ ծայրէ ծայր բռնեռագիր արձանագրութիւններն անանց հետ համեմատելու, լինին սօքա արտաքին նմանութիւնից անգամ զոյգ. գործը ինքն ըստ ինքեան գեղեցիկ է (թէպէտեւ ոչ Բասմաջեանով սկսած), բայց չափը ճանաչելն եւս վնաս չունի, եթէ այսպէս քաջութեամբ առաջ գնանք մեր “Համեմատութիւններում”, շուտով կ'ունենանք մի շարք շնեական, Սոմալի - Զուլու - Հոտտենտոտեան “գաղթած ցեղեր” մեր նահարարութեանց ցուցակում. այսպիսի անօքուտ բարանալը լի է պ. Բասմաջեանի “ցանկը” որինակ՝

- 75. Գառեանք, Գառ-է-էնի
- 123. Ծոփացիք, շահա
- 127. Կաշարիք, Կաշարի
- 136. Կղզեանք = Կաշար
- 140. Կողբացի = Կաշար-է-էնի
- 188. Յուրիպեանք, Յուրիպեանք, Ռ-է-էնի
- 201. Ռուռանցիք, Ռուր-է
- 208. Սայահունիք, շահ-է-էնի
- 209. Սահունիք, Սահունի եւ այլն
- 205. Ռափսեանք համար. ապիշ - Խիշիշ

արդէն կոշտ սխալ է, այն եւս շիւթեցան մէջ, որ սպասեալ չէր մի “մանագրտից” (ինչպէս նա ինքն իրան կը մեծարէ). պատմութիւնը չգիտէ Սարգսի Ռափիշ խնիշ (որի Ռափիշի), այլ Սարգսի Արգիշտի խնիշ. այս նոր քիւրդ կը ձնայ պարսիկ մոսիլը յայտնաց Նորա առաջագիտութեան: Ինքն Sayce արդէն 1893 թ. ուղղեց իւր սխալը ըստ լուսանկարի, որ նորան ուղարկած էր Morgan եւ կարգաջ՝ Ar-ra-gis-te

¹ Ագաթանգեղոս, ղ. և. 1885, էջ 593:

փոխանակ Rapis¹, իսկ ապա “սիդուկի” Ar-gis-le, Կերեւի Բասմաջեան ծանօթ է վանեան արձանագրութեանց հետ Ալյոս ընթերցումներն, եւ այն եւս՝ հին ընթերցումներէ:

15. Ամատունիք = (Էսնեք) Ամագանի հարցական է. ասորական արձանագրութիւնները կը յիշեն այլ երկու համահայեան անուններ եւս՝ ա. (երկիր) A-ma-at-tu (Ասորիքում) եւ բ. (երկիր) A-ma-da (Մեդագիլ, Ասորեստիպալ), վերջինս աւելի հասանկան կը թուի համեմատութեան համար:

Թէ այս բազմութիւն խառնիճաղանձ ազգերը “Համացեղ եւ համալեզու էին” (Բանասեր, էջ 195), այդ մեծ խնդիրը միանգամից կը պարզէ պարսիկ պատմիչն ընադրում, որ այսպիսի դէպքերում բնաւ “վարանել” չգիտէ:

Պ. Բասմաջեան սովոր է ուրիշներին եւս իւր չափով չափել. “Հանդիսի” ԶԻՀ համարում իրեւ Նմիշ առաջ բերելով մի քանի “ասորերէնից անմիջապէս փոխ առնւած բառեր”, կցած էի նոցա եւ այնպիսիները, որոնք Հիւրճանի քերականութեան մէջ չկան. օրին. ագարակ, թրուշու, իմար. ասորերէն կարգաւ սովորելը շատ օգտաւէտ կը լինէր քաջ քննադատին:

Պ. Բասմաջեանի ամենամեծ մոլորութիւններից մէկն է պնդել, թէ “Հայերը միայն ասորերէնի միջոցով են ասորական բառեր փոխ առել”, ներկայ ցուցակս ցոյց կը տայ, թէ որչափ սխալ է այդ կարծիքը:

Հայ - ասոր-էնի:

- 1. Կնիք — kunukku
- 2. Նահանգ — nagû, սուսեր. na-an-gu
- 3. Դիշ արկանել — rakâsu, II („Schanzen aufwerfen“)
- 4. Կմախ - ք — kimahhu (գագաղ?)
- 5. Մագառ - ել — mahâru
- 6. Գագաթ — kakkadu (ԴԴԴԴ)

գուցէ համեմատելու է եւս՝

- 7. Հիմն — temenu
- 8. Իշխան — šaknu
- 9. Միառաւ - ունի — mahâzu (քաղաք), bei mî-hazi = քաղաքապետ համար. յոր

¹ Journal of the royal asiatic Society 1893, p. 32. Բ. Զիւրմանի քերականութիւնը կը յիշէ փայն Ինի եւ Խիշ բառերը:

Հայ-ասորական-սխառնություններ:

1. անօթ — unûtu, ܐܢܘܬܐ արամ. ܐܢܘܬܐ
 2. հոր — hurru, ܚܪܐ
 3. խորշ — huršu, ܚܪܫܐ
 4. Թանի — tinûru, ܬܝܢܘܪܐ } Ժիւնի
 5. արգաւան՝ argamannu }
 ܐܪܓܡܢܢܘ
 6. պատառել — patâru, ܡܕܐ
 7. ուն — rešu, ܪܝܫܐ (համա. ܪܝܫܐ)
 8. անպարել — šapâru
 ܩուցէ համեմատելու է եւս՝
 9. անաքել — raku, ܪܐܩܐ (hif.)
 10. ագարա-կ — ikkaru, ܝܟܪܐ (agricola).

Չայնելով իւր բոլոր թափած քանքին պ. թափանչան անպէս էլ չապացուցեց իւր «խմստութիւնն», որ «Արամէն ուրարտեան առաջին հարստութեան վերջին թագաւորն էր, որ Սաղմանասար Բ.էն (800—825) շարաշար կերպով յաղթուեցաւ եւ վերջ գտաւ առաջին հարստութիւնը, որին յաջորդեց երկրորդ հարստութիւնը Սարգուր Ա.ով » (Բանասերէք 173). իսկ ապա, իրրեւ ապացոյց յիշելով իւր «Արձագանքին, ուղղած թղթակցութիւնը, թէ «... Ուրարտիի տերութեան թուականը պէտք է իննեցորդ դարէն յետոյ մղել տանել մինչեւ յերկոտասներորդ դարն... քանի որ Տիգրաթ-Պիղեմարի մը դէմ դնելու չափ զօրութիւն ունեցող տերութիւն մը չի կրնար նոր կազմուած ազգ մ'ըջալ» (էջ 280) այն տողերով յարգելի պարոնը ինքն իրան ապտակել է. պարզ է, որ այս Յ դարում կարող էին մի անգամ հարստութիւններ միմեանց հետեւել:

Եւ այսպիսի մի սխալ թելոյ է տալիս մի «գիտական» թերթը!

Կամենայով գիտութեամբ պարապել, պ. Բանասերն մինչեւ այժմ չգիտէ Եփրատ-Տիգրիսի կամ իւրեք գետի տարբերել (ինքն էլ իրան «խմստուն» կը կարծէ...), մինչեւ որ չգիտարտի այն խաւարը, որ կը տիրէ Արամից մինչեւ Սարգուր Ա., միանգամայն ինքնահամոզ վստահու-

թիւն է Արամէն «առաջին հարստութեան վերջին թագաւոր» ճանաչել¹:

Կերեւայ, պարոն, մասնագէտ՝ պատմական հայեացքն բաւական բուռն է, որ ինքն իրան կը հակասէ. անբաւարար է նմանապէս նորա պաշտօն սեմական եւ ուրարտեան լեզուներում. լաւ կ'անէր պ. Բանասերն իւր այդ խոշոր պակասը լրացնելու, նախ քան օւրիշին «դաս» տալը:

Մի անկեղծ խորհուրդ եւս.

Եթէ «խմստուն» պարոնը, ամօթը մի կողմ դրած, շարունակելու է «Բանասերի», էջերը իւր գլխի գովասանքներով լցնելու, փաստեր խարդախելով եւ ուրիշներին վերայ հայհոյանքներ տեղադրով, լաւ կ'անէր շտապէր անմիջապէս ազգարեցնել իւր «գիտական» թերթիկը, որով մեծ ծառայութիւն արած կը լինէր հայ մամուլին:

Բ. ՅԱՆԱՍԻՐՅԱՆ

ՄԱՅՅԵՆԱԹՍԱԿԱՆ

«ԼԵՈՒՇ ԳՆՈՐ. ՀԵՂ. ՈՐՏՈՒՄ ՍԵՐԱԹԻՐԻՆԵՆՆ
 Տպագրութիւն Սարգեան Եւ Լուկ. Կ. Պոլս 1902, զին
 5 դրու:

Աս նոր գրքին պարունակութեան վրայ քիչ բան ունիմ ըսելու, այնքան քիչ՝ որ կը շուարիմ ամբողջ ուղուած մը բերան բերնի բերելու:

Յիսուսի հինգ ոտանաւոր հատուածներէ բաղկացած մատենիկ մը, որոնք վեցը ոտանաւոր չեն (էջ 8, 12, 24, 38, 45 եւ 78), եւ մասնաւորապէս ալ հազիւ կրնան անուանուիլ քաղաքացիականութիւն: Կերեւայ թէ ծով նետուած է սգեղին... «Աշտուր» որ կը պահէ:

Շատ սիրեցի սակայն Կամենայորդը (էջ 15), եւ Մորմը (էջ 80) որոնք մասնաւոր յատկանիշ մը ունին, հաճելի եւ ազդեցիկ են ընթերցանութեան, ու եթէ ամբողջ գրքովը միմիայն աս երկու բանատեղծութիւններէն բաղկացած ըլլար, գարնեալ քերականութիւն պիտի յանձնարարէր որ իւրաքանչիւր որ պարտականութիւն սեպէր

¹ Մ. խորհրդանշան բառս սեպական անուան տեղ է ընդունել. «տեղայն Սաթիւնի տիկին... զափ խաւարի ի բարձրէն Արգաւանայ», Ա. Կ. Լ. այս սխալ իմաստով թարգմանած է եւ Մ. Էփրէ:

² Հնուց մը ազգի մոռնի թագաւորն է միջ յայտնի. աշխուրհական նշան է այս իմաստով ըմբռնել այն տառերը, որոնք կ'ըսեն «Արամ» Աւարտութի առաջին (իմա Կը յայտնի) թագաւորը... Գրեց զգալունքով զնուած պարտեզ գիտութիւն չէ սրբագրած անուշադիր անխոյստ ոտանաւորը biruta (կապ) փոխանակել birta (բերդ), որ գրեմաներէն քաղաքում տեղի չունի: